

Σωκράτης Δεληβογιατζής

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΑΡΩΜΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ

ΑΙΣΘΑΝΟΜΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΧΑΡΑ και συγκίνηση που συμμετέχω στο συνέδριο αυτό πάνω σε μια σύγχρονη πρόσληψη του αρχαιοελληνικού στην υπηρεσία, δηλαδή, του πολιτισμού και της ειρήνης υπό το πρίσμα του ανθρώπινου. Επανευρίσκω φίλους και φίλες, μια βούληση έως επιθυμητικότητα αντίστασης στο σάρωμα και την οριζοντιότητα των καιρών, μια πίστη στη σπουδαιότητα του Πανεπιστημίου ως θεσμού, που υφίσταται στις μέρες μας κλυδωνισμούς κριτικής αμφισβήτησης έως και υπονόμησης της ομαλής του χαρακτηριστικής.

Στην ανακοίνωσή μου θα μιλήσω για το καθολικό της γλώσσας και για τις εικόνες που οι ίδιες είναι γλώσσα στο εσωτερικό της σύγχρονης μας βιντεόσφαιρας. Ήδη από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους της ελληνικής αρχαιότητας καταφάσκειται και, θα έλεγα, σε μια ανοίκεια για τους αρχαίους γλώσσα, έννοια, κατεύθυνση σκέψης, εσωτερικεύεται αδιαίρετα το μέλλον ως πλαίσιο-χώρος πραγμάτωσης και η καταγωγή ως διαφοροποιητική ομοιογένεια που ανησυχεί αυτό που συλλαμβάνουμε ως αμετακίνητο, αποσπασματικοποιεί ό,τι σκεπτόμασταν συνενωμένο, δείχνει την ετερογένεια οποιουδήποτε φανταζόμασταν σύμφωνο με τον εαυτό του. Μπορούμε να κάνουμε εδώ πλήθος εφαρμογών, από την άνοδο παραδείγματος χάριν του εφαρμοσμένου μαρξισμού μέχρι την πτώση του, όπως και να ερμηνεύσουμε αποτρεπτικά για μας το φασιστικό, ναζιστικό φαινόμενο. Αυτό έχει να κάνει ασφαλώς με τη γλώσσα, την πολλαπλασιαστικότητά της που στεγάζει ταυτόχρονα ένα άμεσο νόημα αλλά και μια νοηματική προθετικότητα, η οποία διέπει το παλιό και το μελλοντικό ξετύλιγμα των σημασιών, τη διατήρηση ή την υπέρβασή τους — ό,τι οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν «αλληγορία» και «υπόνοια». Ακόμα η γλώσσα εμπειρέχει τη δυνατότητα χρήσης του επικοινωνιακού στοιχείου πέρα από τη συμβατική δόμησή της ως ομιλίας. Η φύση ως θάλασσα, ως δέντρα,

ως ζώα, ως πρόσωπα-προσωπεία, κατ' εξοχήν ως άνθρωπος, σημαίνει και άρα συνιστά μιαν άλλη εκδοχή άρθρωσης του λόγου. Οι αρχαίοι Έλληνες υπέβαλαν, άρα, την υποψία ότι υπάρχει γλώσσα και έξω από το συμβατικό της χαρακτήρα πραγμάτωσης. Ήδη η θεωρία του σημείου και οι τεχνικές ερμηνείας στο δέκατο έκτο αιώνα, για να πάμε στις παρυφές τις νεωτερικότητάς μας, βασίζονταν σε όλες τις δυνατές μορφές ομοιότητας και θεμελιώναν δύο τύπους γνώσης, πλήρως διακριτούς, την *cognitio* ως εγκάρσιο πέρασμα από τη μία ομοιότητα στην άλλη, και την *divinatio* ως εμβαθυσμένη μετάβαση μεταξύ ομοιοτήτων. Προϋπέθεταν έτσι το πλατωνικό-στωικό μοτίβο της σχέσης προτύπου-απεικασματος ή σημαίνοντος-σημαινόμενου με τις παρεπόμενες, φυσικά, εξειδικεύσεις στη συνέχεια. Ο Γερμανός φιλόσοφος Heidegger, ο μεγαλύτερος ίσως, παρά την περίεργη πολιτική του δέσμευση, στοχαστής στον εικοστό αιώνα, σχολιάζοντας ένα νιτσεικό κείμενο από τη *Χαρούμενη επιστήμη*, όπου περιγράφεται ο θάνατος του Θεού ως σημαδιακό γεγονός έλευσης στο ιστορικό προσκήνιο ενός πολιτισμού και μιας κουλτούρας, δηλαδή του κοινωνικού ενστίκτου, της προόδου, της ευτυχίας, με κινητήριες δυνάμεις τη συνείδηση και το λογικό, και όπου προβάλλονται τα στοιχεία ορίζοντας, ήλιος, θάλασσα, τοπολογικού καταφανώς χαρακτήρα, παρατηρεί πως η καταβολή είναι, μιας τέτοιας περιγραφής, πλατωνική, αφού ο ήλιος και ο φωτισμός του συνιστούν τον ορίζοντα εμφάνισης αυτού που κατ' εξοχήν είναι, δηλαδή του όντος και των μορφών του, «ιδεών» για τον Πλάτωνα, το όλο που συνέχει τα μέρη. Είναι χαρακτηριστικό, πράγματι, ότι στην αρχαιότητα με εγκαινιαστική την πλατωνική σκέψη δεν μπορεί να υπάρξει γνώση χωρίς άμεση, υποχρεωτική χρήση του βλέμματος· η γνώση είναι αυτό που περνάει μέσα από μια κορυφαία εμπειρία όρασης — από την άποψη αυτή και η γλώσσα. Όμως η σφαίρα του υπεραισθητού, παρατηρεί ο Heidegger, όντας καθαιτή δεν λειτουργεί πια πάνω από τον άνθρωπο ως κανονιστικό φως: ολόκληρος ο ορίζοντας έσβησε· το όλο του όντος ως τέτοιο, η θάλασσα, καταπóθηκε από τον άνθρωπο, ο οποίος ανυψώθηκε στην εγωικότητα του *ego cogito*. Με την εξέγερση αυτή τα πάντα γίνονται αντικείμενο, και το ον βυθίζεται στην εμμένεια της υπερβατολογικής υποκειμενικότητας. Ο ορίζοντας δεν αντανακλά πια αυτοδύναμα, κατατίθεται στο εσωτερικό των αξιακών θεσμών της βούλησης για δύναμη. Η έλευση, επομένως, του ανθρώπου στο προσκήνιο συμπαρασύρει μιαν άλλη σχέση του με τη φύση, και, επομένως, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να συνοδευτεί από ένα επικείμενο ή πιθανό

τέλος. Η μεταφυσική αυτή της ανυπόθετης υποκειμενικότητας της βούλησης για δύναμη ενέχει ως αίτημα την υπέρβαση του μηδενισμού, νοημένου ως απαξίωσης των ύπατων αξιών μέσα από μια μεταξίωσή τους και με αφετηρία μια νέα τους θέσμιση, όπου η γλώσσα συνιστά το κύριο όχημα. Το σώμα μας, γράφει ο Καρτέσιος, δεν είναι μονάχα μια μηχανή που κινείται από μόνη της, αλλά διαθέτει και μια σκέψη εκτός από το λόγο, ο οποίος δεν αρμόζει παρά μονάχα στον άνθρωπο. Βλέπουμε, έτσι, τη μετατόπιση από ένα είδος μέγιστης δυνατής διεύρυνσης και διευρυντικότητας του πλέγματος προτύπου-απεικασματος, όπου δηλαδή ο άνθρωπος κατά την αρχαιότητα εντάσσεται σε μια προοπτική θέωσης, φυσικοποίησης, εξομίωσης δηλαδή, ή, εν πάση περιπτώσει, απόβλεψης προς αυτό που κατ' εξοχήν είναι και που βέβαια τον υπερβαίνει, σε μιαν άλλη θέαση όπου ο άνθρωπος είναι αυτό που αισθάνεται, ό,τι βλέπει και αυτό που νοεί.

Ποιό είναι το όργανο επικοινωνίας και πραγμάτωσης αυτής της νέας, θα λέγαμε, μεταμόρφωσης; Φυσικά, η γλώσσα, την οποία μιλάμε, καταλαβαίνουμε, επινοούμε. Στο εσωτερικό αυτό θα ήθελα να εντάξω, περνώντας στο δεύτερο μέρος της ομιλίας μου, και το σχηματισμό που υφίσταται σήμερα η επικοινωνία με τη μέγιστη δυνατή, προοπτικά τουλάχιστο, διεύρυνση του γλωσσικού ορίζοντα. Ο μετασχηματισμός αυτός παρασύρει δομικά, όπως το προϋποβάλαμε, την ιδέα αλλά και τις δυνατότητες του ανθρώπου, ο οποίος ως εστία παραγωγής νοήματος δεν χρονολογείται τόσο παλιά όσο βιώνεται ή βιώνονταν γνωστικά μέχρι πρόσφατα (η έναρξη είναι, πράγματι, ο δέκατος έβδομος αιώνας με κορυφαία αποτύπωση, το ανέφερα κιόλας, τον Descartes). Συναφώς, ο πληθωρισμός των εικόνων στην εποχή μας, ο οποίος διαδέχεται ένα κλασικό *a priori* ενδημικά εικονοκλαστικό, εννοώ το λόγο και τη γραφή, καλεί σε μια συνοδευτική τους επεξεργασία και εμπάθυνση, που θα εμπεριέχουν τη δυνατότητα αντίστασης στην ομογενοποίηση ή παθητικοποίηση, την οποία υποβάλλουν οιονεί στρατηγικά. Η καταληκτική αυτή ισοπέδωση διαπιστώνεται κυρίως στον τηλεοπτικό θεατή που ωθείται στο να καταβροχθίζει αδιάκριτα ποικίλα θεάματα, από πολιτικές συζητήσεις ή ειδήσεις κάθε μορφής και έμφασης έως ιδεολογικοποίησης, μέχρι συνταγές μαγειρικής. Πρόκειται για μια, θα την έλεγα, αναισθησία της φαντασιακής δημιουργικότητας που δρα ανώνυμα, αταύτιστα, συνεπώς αναπαραγωγικά, αλλοιώνοντας την ελευθερία πληροφόρησης και μετατρέποντάς την σε ουσιαστική παραπληροφόρηση, υπο το κράτος της οποίας διάγουν τόσο το

υποκείμενο όσο και το αντικείμενο εξουσίας — αν με εξουσία εννοούμε όχι απλά την υλική ή και μεταφορική άσκηση βίας αλλά κυριότατα ένα τρόπο κατευθυντικότητας ή κυβερνητικότητας της γνώμης και της πράξης. (Και επειδή το βάθος, ο ορίζοντας, το πλαίσιο στη σημερινή μας συνείδηση, είναι μια βούληση για ειρήνη —έτσι τουλάχιστον εγώ το εννοώ— θυμίζω πόσο ξαφνικά ενέσκηψαν οι δύο πρόσφατοι πόλεμοι, στο Κόσσοβο και το Ιράκ, μονομερώς, εν μιά νυκτί, τουλάχιστο σε επίπεδο εξωτερικότητας, εν είδει καταιγιστικών βομβαρδισμών, χωρίς όχι να το πάρουμε είδηση, αλλά ούτε να μπορέσουμε κιόλας να δώσουμε, για την οικονομία των μεταξύ μας συζητήσεων, μια ικανοποιητική πολιτική εξήγηση.) Υπολανθανόντως και σχεδόν ανεπαίσθητα οι παραδοσιακές μορφές εξουσίας —ηθικής, πολιτικής, δικαστικής— υπόκεινται στη διάχυση των μαζικών εικόνων χωρίς διακριτό υποκείμενο, χωρίς δηλαδή φορέα προέλευσης ή δημιουργό· εικόνων που λειτουργούν εν είδει μιας καθολικής γλώσσας, και ίσως πράγματι αυτό το όνειρο, το σχέδιασμα που αρχίζει από τον Πλάτωνα, αλλά επαναζωογονείται με το Leibniz, το επαναλαμβάνει και ο Husserl, για τη δημιουργία μιας καθολικής γλώσσας, να έχει νόημα στο πλαίσιο αυτής της παρακολούθησης των μεταμορφώσεων που υφίσταται η γλώσσα ως τέτοια — για να παραπέμφω στο Saussure: η γλώσσα ως *langage* και όχι ως *langue*. Φαίνεται παράδοξο πως μια τέτοια εξουσία, απολυτοποιημένη από τις εξεζητημένες τεχνικές που χρησιμοποιεί και τα κολοσσιαία ποσά το οποία συμπαρασύρει, έχει εγκαταλειφθεί στην ανωνυμία αν όχι και στο απόκρυφο. Η βίαιη, μα βέβαιη, ρήξη ανάμεσα στην κοινωνική και τη μαζική διαμεσολαβημένη εξουσία συνδέεται με μια πληροφόρηση ενός είδους «αρνητικής εντροπίας» —η έκφραση είναι του Γάλλου Durand—, η οποία αυξάνεται απεριόριστα, χωρίς να φέρει μέσα της το σπέρμα της φθοράς, τη στιγμή που οι θεσμοί, όπως και κάθε ανθρώπινη δόμηση που απαιτεί κατανάλωση ενέργειας, φαίνονται απεναντίας εντροπικοί, δηλαδή υπόκεινται στην εξαφάνιση και το θάνατο. Έτσι, η πληθώρα των πληροφοριών απειλούν με αποσταθεροποίηση τον κοινωνικό ιστό προσβάλλοντας και το ίδιο, όπως παρατηρούσε ο Popper σε ένα ευκαιρικό κείμενο, και το ίδιο το δημοκρατικό πολίτευμα. Ο κίνδυνος προκύπτει από την απώλεια μιας σχέσης αισθητικοποίησης που υπέβαλε παραδείγματος χάριν ο Adorno στη θεωρία του περί τέχνης, και ως προς αυτό η προβολή του αισθητικού και του μεγάλου θέματος της τέχνης αποτελεί ένα είδος αντιστροφής σε σχέση προς αυτό το οποίο διείπε την αρχαία Ελλάδα, τουλάχιστον

ως φιλοσοφική εσωτερίκευση —αναφέρομαι στον Πλάτωνα— και που κατά περίεργο τρόπο ανέλαβε για λογαριασμό του ο εθνικο-σοσιαλισμός. Είναι περίεργο, δηλαδή, πως ο εθνικοσοσιαλισμός αντιστρέφει τον πλατωνισμό σε ό,τι αφορά το έργο τέχνης· και προκαλεί εντύπωση ένας κύριος εκπρόσωπος της σχολής της Φρανκφούρτης, ο Adorno, να κάνει σημαία του την αισθητικοποίηση στην πιο ακραία, αριστοκρατική της, δυσνόητη έκφραση, προκειμένου ο άνθρωπος να βιώσει τον εαυτό του, το περιβάλλον και τους άλλους επαναστατικά. Το επαναστατικό εδώ δεν μπορεί να εκφραστεί μαζικά παρά ενεργοποιώντας ό,τι εγγενώς ατομικό διαθέτει ο άνθρωπος, δηλαδή επικοινωνησιμότητα επειδή είναι μη αναγώγιμα ίδιο· διαφορετικά, η εικόνα πνίγει το φαντασιακό, ισοπεδώνει τις αξίες της ομάδας, του έθνους, της κοινωνίας, του κράτους, υπονομεύει πολιτικούς και πολιτιστικούς θεσμούς, όπως παραδείγματος χάριν το Πανεπιστήμιο, το οποίο δεν είναι τόσο παλιά υπόθεση όσο νομίζεται, άρα, και οφείλω να το υπογραμμίσω αυτό, δεν τελεί υπό όρους μιας χωρίς τέλος διάρκειας — δεν υπήρχε Πανεπιστήμιο στην αρχαιότητα· είναι δημιούργημα, όπως θα ξέρουμε οι περισσότεροι, του δωδέκατου, δέκατου τρίτου ευρωπαϊκού αιώνα, και ως θεσμός και αυτό μπορεί να τελεί υπό συνθήκες εντροπίας.

Η ίδια η καθημερινότητά μας απηχεί τις αναδιευθετήσεις που συντελούνται στο χώρο, αναφορικά με τους τόπους διαβίωσης και εργασίας, και το χρόνο — ώρες απασχόλησης, μελέτης ή διασκέδασης μέσα σε μια γραφειοκρατική κοινωνία της επανάληψης, της κατανάλωσης που συντηρεί και ταυτόχρονα διευρύνει το πλαίσιο κινήσεων του τεχνολογικού όντος. Πράγματι, η μαζικοποίηση της πληροφόρησης, η αλλαγή του τρόπου επικοινωνίας (φωτογραφία, κινηματογράφος, ραδιόφωνο, τηλεόραση, βίντεο) συνιστούν μια νέα σχέση με το καθημερινό που ανάγεται σε βασικό πυρήνα κοινωνικής οργάνωσης του κράτους. Οι νέες σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης που εγκαθίστανται, η διάχυση του ατομικού ως συνθήκη ύπαρξης του καθολικού ανθρώπου διαρκώς την επαναστατική μεταμόρφωση του κοινωνικού στις σχέσεις του με το φυσικό ή ακόμη απαγκιστρώνονται από το αίτημα μιας τέτοιας επαναστατικής μεταμόρφωσης. Την επανάσταση, για να μην παρεξηγηθούμε ιδιαίτερα, την εννοώ κατά την ελληνική ετυμολογία ως επαναφορά στο αρχικό, δηλαδή μια κίνηση που γέμει από σημασία, ζωή, προοπτική και μέλλον —αυτό είναι επανάσταση—. Η επανάσταση, που παίρνει σήμερα αισθητικές διαστάσεις (και θα έδειχνα ως βασικούς εκφραστές αυτής της κίνησης τους Gramsci, Brecht, Dufren-

ne, Heidegger), δεν μπορεί να εμπεδωθεί ως αίτημα χωρίς τη διακριτή κατάθεση του μέρους της φαντασίας και του μέρους της πραγματικότητας. Ποιός όμως θα επιτελούσε την οικεία κάθε φορά διαλεκτική σύνδεση, τώρα που τόσο ο δέκτης όσο και ο πομπός υφίστανται τα χτυπήματα μιας αδιέξοδης προβληματικοποίησης, σε βαθμό που το αντικείμενο της επικοινωνίας να βρίσκεται υπό έκλειψη ή εξαφάνιση, με συνοδευτική την πλήρη μετατόπιση της διάστασης του συμβολικού; Και εδώ, δεν μπορώ να γίνω πιο διεξοδικός: θα παρέπεμπα όμως μεταξύ των άλλων και στο Γάλλο κοινωνιολόγο Jeudy.

Δεν θα μακρηγορήσω περισσότερο... Με δεδομένο ότι κάθε πολιτισμός ορίζεται από τον τρόπο που συλλαμβάνει το πραγματικό, θα ονομάζαμε από την άποψη αυτή, για την πληρότητα του εγχειρήματός μας, από την ιδεολογία..., μια και βρισκόμαστε σε μια εποχή όπου κυκλοφορεί το φληνάφημα περί του τέλους των ιδεολογιών, αν είναι ένα πρόβλημα χρήσης της γλώσσας δεν έχω καμιά αντίρρηση, αν όμως με «ιδεολογία» εννοούμε τη συναίνεση, η οποία εγκαθίσταται σε μια οργανωμένη ομάδα και που δεν εδράζεται μόνο στο λογικό αλλά και αντανακλά τους πόθους, τα πάθη, μια συγκεκριμένη βουλευτικότητα ή στρατηγική, τότε, βέβαια, είμαστε καταδικασμένοι να αυτοπροσδιορίζομαστε ιδεολογικά — και εδώ παίρνω το ιδεολογικό, για την οικονομία της ανάπτυξης, θετικά, σε αντιδιαστολή προς αυτό που ο ίδιος ο Μαρξ έλεγε και έγραφε με αποκορύφωμα, όπως γνωρίζουμε, τη Γερμανική ιδεολογία. Μια θεμελιακή πρόταξη: α. Γλώσσα, επικοινωνία, στρατηγική μάλαξης του ανθρώπινου στη βάση μιας παγκοσμιοποιητικής τεχνικής που ανοίγει και μαζί υπονομεύει τον πολιτισμό αλλά και την ειρήνη φυσικά. β. Όχι μονάχα διάχυση της γενικευμένης και γενικευτικής ανθρωπότητας μέσα από μια αναβάθμιση και περιφρούρηση των στοιχείων γη, έδαφος, σύνορα, επεκτάσιμα, τουλάχιστο μεθοδικά τω τρόπω, μα όχι διαιρέσιμα ούτε καταργήσιμα - διάχυση, λοιπόν, της γενικευμένης και γενικευτικής ανθρωπότητας αλλά αντιμετώπιση του συμπλέγματος εαυτός-σώμα-άλλος θεμελιωτικά, πρωτογενώς, ιδίως στη βάση αυτού που μας συνδέει με τους αρχαίους Έλληνες και όχι post eventum ή δευτερογενώς.